

Олена Берестенко

(Луганськ, Україна)

ДОСВІД ТЕОРІЇ І ПРАТИКИ А.С.МАКАРЕНКА В АСПЕКТІ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті осмислюється та аналізується теоретичний та практичний досвід А.С. Макаренка з позиції впливу його на культуру професійного спілкування сучасного вчителя з метою її удосконалення, а також дається характеристика теорії виховання особистості в колективі, шляхи та засоби розвитку професійної позиції, осмислення культури професійного спілкування в колективі.

Ключові слова: *виховання, теорія виховання, вчення про колектив, культура професійного спілкування, професіоналізм, педагогічні техніки, педагогіка паралельної дії, система перспективних ліній, ознаки колективу, стадії розвитку колективу, дисципліна, демократичний стиль відносин, зовнішній і внутрішній контроль.*

The article interprets and analyzes A. Makarenko's theoretical and practical experience from the point of view of its influence on the culture of the modern teacher professional communication in order to improve it. The paper characterizes the theory of education of the individual in the collective and the ways and means of developing professional attitude, understanding the culture of professional communication in the collective.

Key words: *education, theory of education, the study of collective, a culture of professional communication, professionalism, educational technology, Pedagogy of parallel action, the system of perspective lines, features of the collective, stages of the development of collective, the discipline, the democratic style of relationships.*

Потреби сучасного суспільства, його духовні і матеріальні сфери зумовили **актуальність проблем виховання, освіти, розвитку, формування особистості** і її **соціалізації**; окреслили принципово нові ознаки світової цивілізації, що пов'язані з особливостями функціонування постіндустріальних суспільств, з бурхливим розвитком нових інформаційних технологій, з процесами глобалізації.

Освітній простір ХХІ століття – це синкретичне, соціокультурне й **інформаційне середовище** (школа, ВНЗ, відео телекомунікації, комп'ютери, електронна пошта, Інтернет, скайп та інше). Бурхливий розвиток інформаційних засобів, їх якісні та змістовні характеристики суперечливо

впливають на суспільство, особливо на підлітків. З одного боку дозволяє особистості нескінченно розвивати власні освітні інтереси, творчі здібності й активізувати когнітивну діяльність на основі нових комунікативних стратегій.

З другого боку окремі сайти, телепередачі, рекламні ролики, телефільми негативно впливають на розвиток, формування, виховання та спілкування неповнолітніх, яким не завжди легко розібратися в побаченому на екрані, зробити правильні висновки. Тому сучасне суспільство потребує спеціальної професійної виховної роботи та профілактики таких *патологічних явищ суспільного* життя, як *пияцтво, наркоманія, куріння, хабарництво, злочинство, рекет, проституція*. Бо виховання – процес соціальний, в якому беруть участь, речі, явища, але перш за все і більше всього, люди. З них на першому місці, як підкреслював А.С.Макаренко, батьки і педагоги.

Позитивною основою суспільного виховання є *колективне виховання*, адже в колективі особа засвоює норми і правила, **позитивний** суспільний досвід, вчиться регулювати свою поведінку, тощо. Людина в колективі – це людина в суспільстві.

Історія української педагогіки, починаючи з 30-х років ХХ ст., у своєму розвивальному русі, відчуває благотворний вплив педагогічних поглядів А.С.Макаренка(1888-1939) – яскравого представника вітчизняної педагогічної науки. Один із найвідоміших педагогів світу (свідоцтвом міжнародного визнання стало рішення ЮНЕСКО (1988р.), відносно всього чотирьох педагогів, які визначали спосіб педагогічного мислення в ХХ столітті, це — Джон Дьюї, Георг Кершенштейнер, Марія Монтесорі і Антон Макаренко), збагатив світову педагогіку, теорію виховання **вченням про колектив**.

У процесі соціалізації головне місце займає вміння особистості контактувати і співпрацювати з іншими. Тому сьогодні зростає роль культури спілкування, взаємовідносин особистості у колективі, культури професійного спілкування та потреби її вдосконалення.

Професійне спілкування – творчий, керований процес взаємообміну повідомленнями, організації взаєморозуміння, досягнення оптимальної

взаємодії, взаємопізнання в різних видах діяльності учасників професійно спрямованої комунікації. **Творчість** – діяльність, результатом якої є створення індивідуально нового, неповторного, оригінального. **Творча діяльність** надзвичайно складна, реалізується в розмаїтості форм. Кожна особистість здатна до творчості, у ній вона розкривається з найбільшою повнотою (М. Афанасьєв, С. Безклубенко, М. Блінова, Ю. Борєв, П. Вайцванг, З. Гітерс, Д. Говорун, А. Гройсман, Е. Громов, В. Єршов, С. Раппопорт та ін.).

Для вдосконалення **культури професійного спілкування**, як характеристики високого (творчого) рівня професіоналізму вчителя, професійної майстерності та реалізації творчих здібностей особистості, дуже важливі знання теорії та практики колективного виховання у здійсненні їхньої професійної діяльності — вмінні допомагати і бути провідниками у процесі соціалізації вихованців.

Метою статті є осмислення та аналіз виховної системи А.С.Макаренка, осягнення шляхів та засобів розвитку професійної позиції, **об'єктом** – його педагогічна спадщина та досвід педагогічної діяльності, **предметом** – вплив позитивного виховного досвіду на культуру професійну спілкування сучасного вчителя.

Ще при житті, діяльність А.С.Макаренка як вихователя і педагога получила високу оцінку Л. Арагона, А. Барбюса, Д. Бернала, У. Бронфенбреннера, А. Валлона, В. Галля, А. Зегерс, Я. Корчака, С. Френе та інших діячів культури та освіти. Велике значення в житті педагога мала підтримка його письменником А.М.Горьким, для якого турбота про дітей, особливо безпритульних, було важливим ділом на протязі багатьох років життя.

Перше наукове осмислення досвіду А.С. Макаренка було зроблено радянським вченим І. Ф. Козловим, який в 1941 році захистив дисертацію з теми: «Педагогічний досвід А. С. Макаренка» та сприяв видавництву повного зібрання творів А.С. Макаренко [5: 159]. У зарубіжній педагогіці видатне місце займає, заснована в 1968 році у ФРГ, лабораторія вивчення досвіду А.

С. Макаренка — це дослідницький центр порівняльної педагогіки Марбурзького університету. Визнання серед російських і зарубіжних макаренковедів, мали роботи професора Г. Хиллига (ФРГ), члена РАО РФ і АПН України, президента Міжнародної макаренківської асоціації (ММА) Т.Ф. Кораблєва[4.65-67].

У своїй педагогічній діяльності А.С.Макаренко високо оцінював роль вчителя у суспільстві, називаючи його «інженером дитячих душ», виходив з таких положень: «Відповідальність перед дітьми – це відповідальність перед історією; сьогоднішні діти – це завтрашня історія, завтрашнє майбутнє людства, нашої великої справи». «Навчити людину бути щасливою – неможна, але можна виховати її так, щоб вона була щасливою» [10,120].

А.С. Макаренко створив два зразкових педагогічних заклади – колонію імені Горького (описав у книзі «Педагогічна поема»), та комуну імені Держинського («Прапори на баштах», «Марш 30-го року»). Тисячі правопорушників, дітей без нагляду не тільки підняв «з дна» життя, але й повернув до життя, виховав їх передовими громадянами нашої Вітчизни, організувавши колектив дітей у різновікові загони для трудової діяльності й навчання.

В своїх книгах, статтях, зокрема «Деякі висновки з мого педагогічного досвіду», «Проблеми шкільного радянського виховання», «Книга для батьків», він вказує на шляхи формування *педагогічної майстерності та культуру педагогічного спілкування*, акцентуючи увагу на вміння вихователя: «читати за обличчям» вихованців внутрішній стан, наміри; керувати своєю мімікою, поведінкою, жестами, мовної технікою, постановкою голосу; комунікативними та емоційно-вольовими якостями, акторською, психологічною, дослідницькою підготовками, тобто *культурою вербального і невербального професійного спілкування*. Макаренко писав: «Я став майстром своєї справи лише тоді, коли зміг з 20-ма відтінками сказати: іди сюди».

Вводить поняття **педагогічної майстерності** та **педагогічної техніки**, як "інструментовці" конфліктних ситуацій, однозначно віддаючи перевагу **«педагогіці паралельної дії»**, прийомам впливу на вихованця **через колектив**.

Але, заперечуючи цінності його теоретичної спадщини, діяльність видатного педагога піддавалася критиці. По-перше, його досягненням частіше не вірили («хлопчики в солодкому сиропі» – характерний відгук про книгу «Прапори на баштах». По-друге, його методи та підходи вважали чужими («Система Макаренка – система не радянська» – оцінка чиновників «Педагогічної поеми»). По-третє – йому завжди приписували рукоприкладство. Завдяки таким «доброзичливим» донесенням Н.К. Крупська на комсомольському з'їзді виступила з жорсткою критикою його системи(виступ було надруковано у газеті «Комсомольська правда»), що мало цілий ряд трагічних наслідків для нього і його послідовників(їх було звільнено з колонії ім. Горького). Зрозуміло, чому твори А.С. Макаренка вперше з'явилися надрукованими не в педагогічному видавництві, а в літературному.

У чому звинувачують його сьогодні: по-перше – він послідовний виразник командних методів у педагогіці, його ідеал дисципліна, підпорядкування індивіда колективу, воєнний режим в загонах, понад вимогливість. Звинувачення друге: система Макаренка – педагогіка для безпритульних. Все, що він робив годиться тільки для правопорушників та злочинців. Сьогодні його методи не актуальні, більше того не можуть бути використані на практиці. Звинувачення третє: його система не працює в руках рядових педагогів, вона – для геніїв. Тому в 2011 році в Харкові за наказом міської влади, яка вважала педагога «пережитком комуністичної епохи», було розібрано та вивезено пам'ятника А. С. Макаренка, який зведений був на кошти робітників заводу ФЕД у 1968 році [10].

Для того, щоб прояснити суть його педагогічної парадигми і вплив її на виховання особистості і її культуру, звернемося до аналізу педагогічних систем А. С. Макаренка.

Педагогічна система А.С. Макаренка – це складна сукупність ідей і практичних рішень, основними з яких є: суть виховання як суспільного явища; єдність виховання і життя; мета виховання як розгорнута програма формування людської особистості; колектив як метод виховання; взаємовідносини колективу і особистості; самоуправління у колективі; виховання свідомої дисципліни; зв'язок навчання із продуктивною працею; праця як постійний компонент системи виховання; залучення вихованців у різноманітні життєві сфери, виховання господаря життя; традиції й їх виховна роль; педагогічний колектив і його центр; всебічний розвиток особистості; роль сім'ї у вихованні дітей.

Мету виховання А. Макаренко розумів як програму особистості, програму людського характеру, у виховному процесі якої має бути загальна програма виховання й індивідуальна, залежна від особистості конкретного учня.

Він розробив теорію дитячого колективу, розкрив основні його ознаки, визначив стадії його розвитку, шляхи формування і методику використання виховних можливостей колективу. Згідно з його вченням, головними ознаками колективу є: *загальна мета, загальна праця, загальна організація цієї праці; органічний зв'язок з іншими колективами; наявність органів самоврядування, відносини відповідальної залежності; колектив повинен стояти на принциповій позиції світової єдності трудящого людства.*

Вчений розглядав колектив як динамічне об'єднання, яке "живе" доти, доки розвивається (**закон руху колективу**), яке у своєму розвитку проходить ряд стадій: на першій стадії – значуща роль педагога, який вимагає, вивчає вихованців, організовує різноманітну колективну діяльність; на другій – вимагає педагог і актив, робота з активом, розвиток активності у різноманітних формах колективної діяльності; на третій – розквіт колективу, який висуває вимоги до окремої особистості; найвищою являється четверта стадія – це самовиховання, коли кожен член колективу не чекає, поки йому дасть доручення колектив чи його лідер, а сам, виходячи з інтересів колективу, бере

на себе певні обов'язки, виконує їх й сам себе контролює. Результатом такого підходу до формування колективу або суспільства має бути досягнутий високий рівень виконавчої дисципліни. У вихованні якої слід домагатися розумного поєднання **зовнішнього і внутрішнього контролю** за поведінкою вихованців, навчити їх «робити правильно, коли ніхто не чує, не бачить і ніхто не дізнається» [6].

Діяльність колективу являється неповною без «**системи перспективних ліній**», тобто без системи колективних цілей (ближніх, середніх і віддалених). Таким чином, життя протікає в атмосфері постійного цілеспрямовання, спрямованості в майбутнє, що сприяє формуванню рефлексії майбутньої домінанти цивілізованої людини, майбутнє якої виступає мотиваційним чинником, що впливає на її поведінку. Це означає, що колектив повинен мати перед собою не лише найближчу за часом і за необхідними для її досягнення зусиллями перспективу (мету), а й більш віддалену і навіть дуже далеку. Зрозуміло, що таких цілей може бути і більше трьох. Головне, щоб була динаміка: коли близька мета досягнута, то вже середня може стати близькою, і більш віддалені також наближаються. Якщо ж такої системи цілей нема, зникає фактор, який об'єднує і є рушієм розвитку. Використання системи перспективних ліній формує соціальний оптимізм, прагнення досягти власною працею «завтрашньої радості» [6].

Педагогічна система А. С. Макаренка відноситься до розряду унікальних, в ній знайшли реалізацію принципи та методика виховної роботи, які спрямовані на виправлення негативної поведінки, формування готовності підпорядковувати свою поведінку зовнішнім **вимогам колективу**.

Педагогічна парадигма, яку А. С. Макаренка назвав «*педагогікою паралельної дії*» в основному базується на **принципі виховного впливу колективу** («колектив – людина», «суб'єкт – об'єкт»), виховання кожного, середовищем первинного колективу, в якому всі його члени перебували у постійному діловому, товариському і побутовому спілкування, згідно якому відповідальність за кожного покладається на колектив і його самоврядування.

Цей принцип дуже впливає на згуртованість колективу, а різноманітна спільна діяльність робить життя цікавим, сприяє налагодженню стосунків.

Вчений розробив чітку систему формування *демократичної культури* своїх вихованців: колектив у комуні складали класи та загони, командири в яких змінювалися двічі на рік; для виконання завдань, утворювалися зведені загони, в яких кожен день призначався черговий командир. Така система залежностей, зміни статусу, служила гарантом справжньої демократії, не залишала ніякої можливості для виникнення кар'єризму. У такому колективі навіть найсильніша особистість не мала ніякого шансу, як писав Макаренко, "стати над колективом" або відчувати себе належною до «командної касти».

У зміцненні колективу особливе значення має *стиль* життя, діяльності, спілкування, характерними ознаками якого є: *позитивність, життєрадісний тон*, в основі якого свідомо дисципліна, *почуття власної гідності*, здатність до орієнтування, почуття захищеності, здатність до гальмування, звичка поступатися товаришеві, єдність колективу.

На згуртованість учнівського колективу позитивно позначається і єдність в діяльності педагогів. А. Макаренко вважав, що у згуртованому педагогічному колективі кожен педагог насамперед дбає про загальношкільний колектив, про справи свого класу й лише потім – про власний успіх.

А.С. Макаренко виходив з того, що сім'я є *природним людським колективом*. Відчутним є виховний вплив домашнього середовища, тобто сімейного оточення, а також оточення дитини поза школою (двору, вулиці), сусідів. Підтримуючи добрі стосунки, батьки вводять дітей у громадське життя, навчаючи їх жити з людьми і для людей, а взаємодія з однолітками сприяє фізичному, розумовому, духовному розвитку. Щоправда, на вулиці збираються не лише ідеальні діти. Тому в цій справі необхідно виявляти обережність.

Величезний досвід Макаренка – відкрита система, об'єднала в собі все те, що відбувається в житті. Вона не замкнута ні мертва – вона джерело творчості та розвитку. Знання та впровадження позитивного теоретичного та практичного досвіду педагогічної виховної системи А.С. Макаренка в

професійну діяльність педагога вдосконалює професійну майстерність, культуру професійного спілкування, професійну культуру фахівця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуславский М.В. Переплетение судеб и систем. Альманах Макаренко // М.В. Богуславский, - М.:2009.- № 2. С. 54-66.
2. Галузьяк В., Сметанський М. А. С. Макаренко і В. О. Сухомлинський: дві парадигми виховання // Вісник Луганськ, пед. інс В.Галузьяк, М. Сметанський . - 2000. - № 7(27). - С. 40.
3. Хиллиг. Г.А.С. Макаренко и В.А.Балицкий. Два соратника на службе украинского ГПУ // Культура народов Причерноморья. Г. Хиллиг. — 2005. — №62. — С. 65-67.
4. Кораблёва Т. Ф. Философско-этические аспекты теории коллектива А. С. Макаренко. Автореф. канд. дис. ... канд. филос. наук./ Т. Ф. Кораблёва - М., 2000. -С. 3-4.
5. Козлов И.Ф. Педагогическая система А.С.Макаренко./ И.Ф. Козлов. - М.: Просвещение, 1987 - 159 с.
6. Левківський М.В. Історія педагогіки / за ред. М.В.Левківський. -Київ,2003-360с.
7. Макаренко В. С. Мой брат Антон Семёнович./ В. С. Макаренко.- Марбург, 1985 – 79с.
8. Макаренко А. С. ПСС в 7-ми тт. — Т. 1., Т4— М., 1957. — 559с.
9. Постовалова.В. Макаренко, которого всем нам необходимо знать//Народное образование, .В. Постовалова- № 10, 2002 - С. 196-201. 10. Халиков М.Х. Обвиняется Макаренко Антон Семёнович // М.Х. Халиков –«Советская культура». от 6 февраля 1988.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Берестенко Олена Григоріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

